centar za socijalnu politiku

Пројекат спроводе:
Центар за социјалну политику
Женски центар Ужице
Општина Димитровград
Општина Прибој

„Послови, могућности, предузећа, подршка – послови“
Центар за социјалну политику (ЦСП)
Краља Милана 7, 11000 Београд, Србија
Тел: +381 11 3230189
Email: office@csp.org.rs

Ова публикација објављена је уз финансијску помоћ Европске уније. За садржину ове публикације искључиво је одговоран Центар за социјалну политику, и та садржина не изражава нужно званичне ставове Европске уније, Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарства омладине и спорта и Тела за уговарање.

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма из средстава Европске уније

МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ, БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА

МИНИСТАРСТВО ОМЛАДИНЕ И СПОРТА

Овај пројекат финансира Европска унија

#ЕУ ЗА ТЕБЕ

МЕЂУИНСТИТУЦИОНАЛНА САРАДЊА И ПРАТЕЋЕ СОЦИЈАЛНЕ УСЛУГЕ — ПРЕДУСЛОВ АКТИВНОГ УКЉУЧИВАЊА ЖЕНА ИЗ УГРОЖЕНИХ ГРУПА

ПОДРШКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ АКТИВНОМ УКЉУЧИВАЊУ МЛАДИХ

„Послови, могућности, предузећа, подршка – послови“

МЕЂУИНСТИТУЦИОНАЛНА САРАДЊА И ПРАТЕЋЕ СОЦИЈАЛНЕ УСЛУГЕ — ПРЕДУСЛОВ АКТИВНОГ УКЉУЧИВАЊА ЖЕНА ИЗ УГРОЖЕНИХ ГРУПА

ПОДРШКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ АКТИВНОМ УКЉУЧИВАЊУ МЛАДИХ

„Послови, могућности, предузећа, подршка – послови“

САДРЖАЈ

Скраћенице 3

Увод 4

1. Европска документа и релевантна искуства 5

2. Србија – кратак преглед стања и најважнијих питања 9

3. Елементи модела успостављања међуинституционалне сарадње са циљем активног укључивања угрожених жена 17

Прва фаза – политичка воља и формулисање циљева 17

Друга фаза – планирање и дизајнирање 19

Трећа фаза – имплементација 23

Четврта фаза – мониторинг и евалуација 26

Анекс 27

Литература 28

СКРАЋЕНИЦЕ

ГМД – Гарантован минимални доходак

ЕУ – Европска унија

ИЛО – Међународна организација рада

ЈЛС – Јединица локалне самоуправе

ЈСЗ – Јавне службе за запошљавање

НАПЗ – Национални акциони план запошљавања

НСЗ – Национална служба запошљавања

НСП – Новчана социјална помоћ

OECD – Организација за економску сарадњу и развој

ПИО – Пензионо и инвалидско осигурање

РС – Република Србија

СИЛК – Анкета о приходима и условима живота

СКГО – Савез градова и општина Србије

УНДП – Програм за развој Уједињених нација

УНИЦЕФ – Дечији фонд Уједињених нација

УВОД

Публикација је настала у оквиру пројекта „Послови, могућности, предузећа, подршка – послови“ који реализују Центар за социјалну политику (ЦСП), Женски центар Ужице и општине Димитровград и Прибој. Пројекат је део грант шеме „Подршка Европске уније активном укључивању младих“ финансиран од стране Европске уније и суфинансиран од стране Владе Републике Србије. Пројектом управља Министарство финансија – Сектор за уговарање и финансирање програма из средстава Европске уније, док су крајњи корисници пројекта Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања и Министарство омладине и спорта. Област пројекта су људски ресурси и друштвени развој (активно укључивање).

Циљ пројекта јесте допринос повећању запошљивости угрожених група жена, претежно корисница социјалне помоћи у Ужицу, Димитровграду, Прибоју и Чајетини, кроз спровођење мера Програма реформи политике запошљавања и социјалне политике.

Пројекат настоји да идентификује и тестира делотворне мере подршке незапосленим женама из рањивих група и побољша њихов приступ тржишту рада, и то кроз:

- примену специфичног активационог микса и пружање специфичних мера индивидуализоване подршке и
- боље коришћење постојећих јавних мера подршке у области запошљавања и социјалне заштите, као и мера за промовисање међусекторске сарадње на локалном нивоу.

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма
из средстава Европске уније

МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ,
БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА

МИНИСТАРСТВО ОМЛАДИНЕ И СПОРТА

Овај пројекат финансира
Европска унија

#ЕУ
ЗА ТЕБЕ

1. ЕВРОПСКА ДОКУМЕНТА И РЕЛЕВАНТНА ИСКУСТВА

Феномени искључености са тржишта рада и повлачења у неактивност, као и дуготрајна незапосленост, захтевају сложене друштвене одговоре – програме, мере и политике, поготово ако су у питању жене које припадају угроженим групама. Сложеност друштвеног одговора подразумева да интервенције морају да се састоје од различитих и међусобно повезаних врста подршки (материјална давања и услуге), у оквиру различитих сектора који сарађују (рад и запошљавање, образовање, здравство, социјална заштита) и уз ангажовање различитих актера (националне и локалне власти, невладине и синдикалне организације, послодавци).

И на теоријском и на практичном нивоу, кроз формулисање политика, успостављена је сагласност да сложене и вишеструке потребе могу да се задовоље пре свега кроз интеграцију социјалних услуга, која доприноси повећању и ефикасности и делотворности захваљујући «дељењу знања, стручности и ресурса» између актера сарадње *(ОЕЦД, 2015, с. 20-24)*. Интеграција би требало да омогући већи степен индивидуализације садржаја услуга и да повећа њихову приступачност, флексибилност и иновативност. Интегрисане услуге потенцијално унапређују квалитет, побољшавају исходе и повећавају задовољство корисника и пружалаца услуга *(ОЕЦД, 2015) (Budapest Institute, 2015, с. 23-24).*

У процесу имплементације наилази се, међутим, на већи број препрека. Најпре, и политике и законска регулатива јесу секторски постављене, што отежава регулисање међусекторских питања. Координација и сарадња посебно представљају изазов у системима у којима су различите услуге у надлежности различитих нивоа власти (националних, регионалних или локалних). Проблеми се јављају последично и у сфери финансирања и управљања интегрисаним услугама *(ОЕЦД, 2015) (Lara Montero et al., 2016).* Најзад, као препреке наводе се и разлике у нивоу знања и вештина професионалаца, разлике у институционалној култури и бирократској традицији организација које би требало да сарађују, али и у различитим условима рада (*Budapest Institute, 2015*). У појединим земљама, у одсуству политичке воље на националном нивоу, сарадња се формулише на регионалном или на локалном нивоу, или се чак реализује кроз мултидисциплинарне тимове професионалаца, без обзира што није прописана законском регулативом *(Lara Montero et al., 2016, с. 40).*

Према концепту који је развијен у Европској унији, стратегија активног укључивања упућује на три подручја деловања: обезбеђење адекватне материјалне подршке, изградњу инклузивног тржишта рада и приступ квалитетним социјалним услугама као што су образовање и чување деце раног узраста, здравствене услуге, дуготрајна нега, услуге социјалне заштите, социјално становање, обуке и услуге запошљавања *(European Commission, 2008, 2017)*. Стратегија наглашава неопходност интеграције мера и политика из области сва три подручја деловања, посебно оних које су усмерене на најугроженије међу угроженима. На интеграцију и сарадњу различитих институција и актера упућују и: Пакет мера за социјално улагање (*European Commission*, 2013), закључци Савета Европске уније о интегрисаном приступу сузбијању сиромаштва и социјалном укључивању (*Council of the European Union, 2016*) и Европски стуб социјалних права (*European Commission*, 2017a). Модернизација система социјалне заштите отуда неминовно подразумева повезаност између ова три подручја деловања како би се одговорило на вишеструке изазове сиромаштва, дуготрајне незапослености, социјалне искључености, родне неједнакости и сегментације тржишта рада.[1]

Анализа примене препорука за активно укључивање (*European Commission, 2017*) у делу који се односи на материјалну подршку показује да програми минималног дохотка у ЕУ не обезбеђују довољни ниво новчаних давања и не обухватају значајан део угрожених. У делу изградње инклузивних тржишта рада, указује се да је већина земаља прихватила концепт активације који подразумева повезивање права и одговорности, с обзиром да је 2015. године у чак 26 земаља Европске уније програм минималног дохотка обавезивао на учешће у мерама активације (*European Commission, 2015, с.12*), али да је административни капацитет често и даље недовољан за потпуну реализацију овог приступа. Најзад, најмање развијено јесте треће подручје деловања – обезбеђење приступа квалитетним социјалним услугама (*European Commission, 2017, с. 13*).

У закључном делу анализе указује се да је нагласак на радној активацији круцијалан, иако превише истакнут.[2] Интервенција само у виду активације јесте недовољна, поготово уколико нема довољно прилика за запошљавање или у условима када је материјална подршка на незадовољавајућем нивоу, а социјалне услуге нису приступачне. Очито је да корист од радне активације не могу да остваре појединци са здравственим проблемима или оболели од болести зависности, али ни младе мајке уколико не могу да приуште услуге чувања деце. У анализи се посебно наглашава неусклађеност програма материјалних давања и пружања социјалних услуга, као и недовољна приступачност становања и услуга дуготрајне неге и чувања деце (*European Commission, 2017, с. 13*).

У оквиру препорука ЕУ за поједине земље у контексту програма европског семестра континуирано се покрећу питања активног укључивања. Најчешће сугестије односе се на повећање адекватности и обухвата програма минималног дохотка, унапређење доступности и приступачности социјалних услуга, посебно чувања деце и здравствене заштите, унапређење координације између политике запошљавања и социјалне заштите, као и на потребу да се уложи више напора ради активације угрожених група (*European Commission, 2017, с. 16*).

Интеграција мера и политика из области сва три подручја деловања јесте важан део и препорука Савета Европске уније које се тичу укључивања на тржиште рада дуготрајно незапослених *(Council of the European Union, 2016a)*. Једна од препорука јесте и да се са дуготрајно незапосленим лицима направи споразум који би у зависности од индивидуалних околности могао да садржи и «помоћ при тражењу посла и помоћ на радном месту, признавање претходног учења, рехабилитацију, саветовање и усмеравање, образовање, струковно образовање и обуку, стицање радног искуства, социјалну помоћ, обезбеђење услуга раног образовања и збрињавања деце, здравствених и услуга дуготрајне неге, саветовање о отплати дугова, као и помоћ за становање и превоз» *(Council of the European Union, 2016a, с. 4)*.

Студија процене доказа о делотворности повезивања материјалне подршке и активације (*McKnight and Vaganay, 2016*) покушала је да обухвати и додатну подршку, изван класичне активне политике запошљавања, као што су услуге чување деце, психолошка подршка, становање, помоћ за покриће трошкова превоза, здравствена заштита, рехабилитација... Налази о делотворности услуга додатне подршке нису, међутим, убедљиви, пре свега захваљујући чињеници да евалуације које су до сада спроведене нису ни настојале да процене њихов утицај. Студија указује да су услуге додатне подршке углавном усмерене према специфичним групама као што су особе са инвалидитетом, самохрани родитељи, као и бивши затвореници, оболели од болести зависности и особе са менталним проблемима, те да се у оквиру програма материјалног обезбеђења често не пружа административна подршка или савет о социјалним услугама на које корисници новчаних давања по закону имају право. На крају се закључује да је за оцену утицаја услуга додатне подршке на запосленост потребно више истраживања (*McKnight and Vaganay, 2016, с. 48, 76-77*).

Анализа програма гарантованог минималног дохотка (ГМД) у земљама Европске уније (*Frazer and Marlier, 2016*) у складу са стратегијом активног укључивања разматра и приступачност социјалних услуга. Повезаност између ГМД програма и услуга оцењује се као врло делотворна само у неколико земаља, а као веома слаба у готово трећини земаља Европске уније. Међу баријерама које спречавају приступ услугама, пре свега, наводе се проблеми недовољне координације између институција које пружају услуге и оних које обезбеђују новчана давања и недостатак капацитета и средстава на располагању службама задуженим за социјалне услуге. Често се као проблем наводи и неравномеран развој социјалних услуга и недовољна доступност и приступачност услуге чувања деце, посебно за ромску популацију и најугроженија домаћинства (*Frazer and Marlier, 2016, с.32*). У оквиру препорука истиче се да је омогућење квалитетних услуга подједнако важно колико и финансијски подстицаји и санкције у оквиру ГМД програма (*Frazer and Marlier, 2016, с.12*).

[1] Видети: ***https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1059&langId=en#navItem-2***

[2] И раније евалуације указују да се националне стратегије активног укључивања сувише често своде само на радну активацију (*European Parliament, 2013, с. 74*).

Студија о интегрисаном пружању социјалних услуга са циљем активације корисника програма минималног дохотка нуди преглед реформи у овој сфери у 12 земаља Европске уније од 2003. до 2014. године (*Scharle et al., 2018*). У свим земљама које су обухваћене истраживањем, интеграција је обухватила повезивање основних социјалних услуга (породично саветовање, помоћ у остваривању права на новчана давања и услуге неге) са услугама запошљавања (укључујући саветовање и посредовање у запошљавању и активне програме запошљавања). У половини земаља реформе су обухватиле и здравствену заштиту или становање, а у неколико земаља и услуге рехабилитације, дневног боравка за децу или старије, као и саветовање о отплати дугова. Налази студије показују да су земље које су спровеле институционално спајање различитих служби изузетак и да се дубина интеграције у осталим земљама креће од *ad hoc* координације до формалног партнерства између институција. Модалитети сарадње разликују се не само у погледу степена формализације међусобних односа, већ и према степену аутономије и одговорности појединих учесника. И ширина и дубина интеграције зависе од институционалног окружења, политичке климе и реформских циљева. Према експертским проценама ефекти на запосленост нису велики, али су позитивни у половини земаља које су спровеле реформе (*Scharle et al., 2018, с. 11-12, 60).*

Студија идентификује два могућа модела интеграције. Први, свеобухватан реформски модел, подразумева шире и дубље повезивање, укључујући и спајање функције процесуирања индивидуалних случајева. Имплементација овог модела могућа је ако законски услови дозвољавају спајање претходно независних агенција, али и промену надлежности између државе и локалних самоуправа. Други модел, ограничених и постепених реформи, подразумева успостављање сарадње, али у оквиру постојећег институционалног окружења. Овај модел је примеренији у условима када су социјалне услуге мање развијене и фрагментиране, и када су комплексне институционалне реформе онемогућене из уставних разлога или због недовољног административног капацитета. Модел ограничених реформи не подразумева нужно законске промене, а интеграција се одвија кроз потписане споразуме и обавезе које међусобно преузимају различите институције (*Scharle et al., 2018, с. 37-38*).

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма из средстава Европске уније
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ, БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА
МИНИСТАРСТВО ОМЛАДИНЕ И СПОРТА

Овај пројекат финансира Европска унија
#ЕУ ЗА ТЕБЕ

2. СРБИЈА – КРАТАК ПРЕГЛЕД СТАЊА И НАЈВАЖНИЈИХ ПИТАЊА

У складу са стратешким документима ЕУ и релевантним истраживањима, концепт активног укључивања жена из угрожених група и у Србији захтева међуинституционалну сарадњу и формулисање програма, мера и политика у оквиру сва три правца деловања, што подразумева и обезбеђење адекватних новчаних давања, и развој инклузивног тржишта рада и приступ квалитетним социјалним услугама. Да би се формулисали елементи модела међуинституционалне сарадње, неопходно је да се претходно сагледају стање и контекстуалне информације у свим сегментима од значаја за концепт активног укључивања.

Обухват сиромашних програмом новчане социјалне помоћи (НСП) у Србији јесте низак, износи помоћи неадекватни, а повезивање са активним мерама запошљавања у почетној је фази (Влада Републике Србије, 2018).

- Право на новчану социјалну помоћ 2017. године остваривало је преко 260 хиљада одраслих лица и деце, 3,7% укупног броја становника.
- Полна структура прималаца НСП је уравнотежена.
- Обухват материјално депривираних и лица у ризику сиромаштва програмом НСП јесте низак – свега 11,8% и 9,4%, респективно. Низак обухват јесте делимично резултат широке дефиниције угрожености. Према подацима истраживања вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији, свако друго домаћинство у ромским насељима прима новчану социјалну помоћ (Републички завод за статистику и *УНИЦЕФ*, 2014).
- Адекватност давања је незадовољавајућа било да се пореди са прагом ризика сиромаштва или са прагом апсолутног сиромаштва. Независно од типа домаћинства, износи помоћи нису довољни ни за задовољење основних потреба (Влада Републике Србије, 2018).
- Кумулативни износи новчане социјалне помоћи и дечијег додатка превазилазе ниво прага апсолутног сиромаштва и ризика сиромаштва само за кориснике који остварују право на увећана давања (као што су, на пример, једнородитељске породице). Да би изашле из сиромаштва уз државну помоћ, породице са оба родитеља морале би, у зависности од броја деце, да добијају између трећине и половине средстава више (Влада Републике Србије, 2014, с. 196; Матковић, Мијатовић & Станић, 2014).
- Оцена је нешто другачија када се узму у обзир и друга права. Корисници НСП по аутоматизму остварују право на статус енергетски угроженог купца, здравствену заштиту, дечији додатак уколико је дете на редовном школовању и право на бесплатан боравак детета у предшколској установи. У многим градовима и општинама корисници НСП могу да добију и различите врсте једнократне новчане помоћи или давања у

натури као што су, на пример, бесплатан оброк у Народној кухињи, бесплатни уџбеници, одећа и обућа за децу, умањење комуналних рачуна и сл. (Влада Републике Србије, 2018, с. 199).

- Анализа адекватности са аспекта демотивације да се прихвати запослење показује да су 2017. године кумулативни износи помоћи по основу НСП и дечијег додатка превазилазили ниво минималне зараде, за све типове породица са децом, осим за оне које имају само једно дете (Влада Републике Србије, 2018, с. 214).

- Учесници скупа размене искустава о активном укључивању жена из угрожених група[3] сматрају да су корисници НСП демотивисани да прихвате запослење због губитка додатних давања и повластица које су повезане са њиховим статусом.

- Закон о социјалној заштити („Службени гласник РС”, број 24/11) дефинише сарадњу између служби за запошљавање и центара за социјални рад (ЦСР) (члан 86), а 2014. године је донета и Уредба о мерама социјалне укључености корисника новчане социјалне помоћи („Службени гласник РС”, број 112/14). Евалуација ефеката ове уредбе није урађена (Влада Републике Србије, 2018, с. 214). Поједини социјални радници указују да се «ова привремена ангажовања више посматрају, као додатна материјална помоћ, него могућност остајања на тржишту рада» (Вуковић и Цвејић, 2015). Недавна истраживања указују да многи релевантни подаци о сарадњи ЦСР са другим институцијама нису расположиви, а да се чак поставља и питање «у којој мери се Уредба примењује» (*УНДП и ИЛО, 2018*).

У Србији је простор за активну инклузију смањен, имајући у виду неповољне карактеристике тржишта радне снаге.

- Незапосленост је и даље висока и готово је двоструко виша него у Европској унији. Према подацима Евростата, стопа незапослености (15-64) износила је 2018. године у Србији 13,3%, а у ЕУ (28) 7% (*Eurostat, 2019a*).

- Незапосленост је дуготрајан феномен. Стопа дуготрајне незапослености износила је 2018. године у Србији 6,5%, а у ЕУ (28) 2,9% (*Eurostat, 2019*).

- Удео сиве економије је висок, што додатно смањује простор за активацију. Стопа неформалне запослености износила је 2018. године 19,5% (Републички завод за статистику Србије, 2019). Учесници скупа размене искустава о активном укључивању жена из угрожених група истичу да су корисници НСП често ангажовани на сезонским полуприведним пословима, као скупљачи отпада, те да већина радно способних корисника остварује додатне приходе у оквиру сиве економије. Неформална запосленост, по оцени професионалаца, важна је препрека за запошљавање у формалном сектору, али и за прихватање активације.

[3] Скуп размене искуства о активном укључивању жена из угрожених група у окиру пројекта „Послови, могућности, предузећа, подршка“ одржан је у Београду 25. и 26. новембра 2019. године. На скупу су присуствовали представници ЈЛС, НСЗ, ЦСР и организација цивилног друштва из следећих општина и градова: Крушевац, Димитровград, Крагујевац, Алексинац, Куршумлија, Чајетина, Ужице, Бојник, Прибој и Сремска Митровица.

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма из средстава Европске уније
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ, БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА
МИНИСТАРСТВО ОМЛАДИНЕ И СПОРТА
Овај пројекат финансира Европска унија
#ЕУ ЗА ТЕБЕ

- Положај жена на тржишту рада посебно је неповољан. Жене су чешће незапослене и знатно су мање присутне на тржишту рада од мушкараца. Стопа незапослености жена износила је 2018. године 14,2%, а стопа неактивности (15-64) 39,4%, док су одговарајуће вредности за мушкарце износиле 12,5% и 24,9% (*Eurostat, 2019a, 2019 б*). У погледу активности, жене знатно више заостају од просека ЕУ, него мушкарци. Разлика у стопама неактивности жена у Србији и ЕУ (28) износила је 2018. године 7,6 процентних поена, док је одговарајућа разлика за мушкарце износила свега 4,1 процентних поена (*Eurostat, 2019d*).

- Стање на појединим локалним тржиштима рада посебно је неповољно. Тако је у двадесетак општина и градова у Србији стопа регистроване незапослености близу или преко 50%. Међу овим општинама је и Прибој, једна од општина укључених у пројекат *Послови, могућности, предузећа, подршка*.

Породичне обавезе, ситуација на тржишту рада и лоше здравствено стање одлучујуће утичу на неактивност млађих и средовечних жена у Србији (*Eurostat, 2019e*).

- У Србији више од половине жена које су неактивне и не траже посао у старосној групи 25-49 година одустаје од тржишта рада због породичних обавеза, чувања деце или одраслих и старих којима је неопходна подршка (51,6%).

- Међу осталим женама у овој старосној групи доминантни разлози за неукључивање јесу лоше здравствено стање (15,2%), уверење да нема посла (10,9,%), те укљученост у образовање или обуку (10,1%).

- У односу на просек ЕУ, у Србији је више него двоструко већи удео жена које одустају од тржишта рада због уверења да је запослење недоступно (10,9 према 4,8%) (*Eurostat, 2019e*).

У општинама Димитровград, Ужице, Прибој и Чајетина, које су укључене у пројекат „Послови, могућности, предузећа, подршка“, учеснице фокус групе као најизраженију препреку у проналажењу посла истичу недостатак адекватних понуда за посао, као и животне околности (лична/породична ситуација) (ЦСП, 2019).

- Као највеће препреке за укључивање на тржиште рада и запошљавање учеснице фокус група млађе од 50 година наводе обавезе у кући (превасходно брига о деци), неадекватно образовање и слабије здравствено стање.

- Жене старије од 50 година наводе неспремност послодаваца да запошљавају старије раднице и личне здравствене проблеме.

- Независно од старосне групе испитанице сматрају да је недостатак посла основна препрека, а у мањој мери наводе и недостатак информација, самопоуздања и непотизам.

Влада Републике Србије сваке године утврђује Национални акциони план запошљавања (НАПЗ) који представља основни инструмент активне политике запошљавања.

На основу НАПЗ за 2019. годину („Службени гласник РС”, број 105/18):

- На евиденцији незапослених лица 2018. године налазило се 66.555 корисника НСП. Већина ових лица је без квалификација или са ниским квалификацијама (64,7%), а висок је удео старијих од 50 година (39,2%). Приближно половина незапослених корисника НСП јесу жене (48,2%) (НАПЗ, 2018, с. 9-10).

- Статус теже запошљивих лица која имају приоритет при укључивању у мере активне политике запошљавања додељен је «младима до 30 година живота, вишковима запослених, старијима од 50 година, лицима без квалификација и нискоквалификованима, особама са инвалидитетом, Ромима, радно способним корисницима новчане социјалне помоћи, дугорочно незапосленима и младима у домском смештају, у хранитељским и старатељским породицама и жртвама породичног насиља» (НАПЗ, 2018, с.14).

- Програми и мере активне политике запошљавања обухватају посредовање у запошљавању, професионалну оријентацију и саветовање о планирању каријере, додатно образовање и обуку, субвенције за запошљавање, подстицаје за запошљавање корисника новчане накнаде за случај незапослености и јавне радове. Један број програма и мера предвиђен је за заједничко финансирање националног и локалног нивоа, у складу са локалним акционим плановима запошљавања (НАПЗ, 2018, с. 16-22).

- Пакет услуга за лица без квалификација, нискоквалификоване и дугорочно незапослене обухвата: процену запошљивости лица; утврђивање индивидуалног плана запошљавања и мера које су најпогодније за активацију и подизање запошљивости лица без квалификација и дугорочно незапослене; укључивање у мере за активно тражење посла (тренинг самоефикасности за квалификована дугорочно незапослена лица и мотивационо-активационе обуке за лица без квалификација и нискоквалификоване); укључивање у програме додатног образовања и обуке (програм функционалног основног образовања одраслих, програм стицања практичних знања за неквалификована лица, вишкове запослених и дугорочно незапослене и др.), јавне радове и др. (НАПЗ, 2018, с. 15).

- Према Извештају о реализацији НАПЗ и за 2017. и за 2018. годину, корисници НСП најчешће су учествовали у јавним радовима и мерама додатног образовања и обуке. У обукама је уочљиво доминантно учешће жена (ЦСП, 2019а).

- Учесници скупа размене искустава о активном укључивању жена из угрожених група сматрају да је незаинтересованост послодаваца из приватног сектора да запосле припаднике угрожених група, чак и уз субвенције зарада, велика баријера за њихово запошљавање. Све је већи проблем и незаинтересованост јавних установа за укључивање у програме активације.

У Србији је доступност и приступачност појединих социјалних услуга на ниском нивоу, а посебно су недовољно развијене услуге социјалне заштите.

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма
из средстава Европске уније
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ,
БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА
МИНИСТАРСТВО ОМЛАДИНЕ И СПОРТА

Овај пројекат финансира
Европска унија
#ЕУ
ЗА ТЕБЕ

- Судећи на основу субјективних оцена, проблем приступачности услуге чувања деце већи је од проблема доступности. Према подацима посебног *ad hoc* модула *ЕУ СИЛК* истраживања за 2016. годину, међу домаћинствима у Србији која имају бар једно дете од 12 или мање година, тек је свако четврто задовољило потребе за чувањем деце у формалној организационој структури. Чак 38,9% домаћинстава наводи да не може да приушти да користи ове услуге или да не може да их користи у већој мери. Други значајни разлози јесу недостатак расположивих места у вртићима (13,6%) и удаљеност (4,6%). Међу домаћинствима у ризику сиромаштва чак 60% не може да приушти да (у већој мери) користи услуге чувања деце (*Eurostat, 2016*). Сви ови показатељи значајно су повољнији у Европској унији. У ЕУ (28) у просеку 68% домаћинстава са бар једним дететом од 12 или мање година, остварује задовољавајући приступ овим услугама и нема потребу да их користи у већој мери, а најважнији разлог због којег се не користе услуге чувања деце јесте такође материјалне природе, али само за 16% домаћинстава (*Eurostat, 2018*).

- Судећи према незадовољеним здравственим потребама и разлозима због којих се здравствене услуге не користе, и у овој сфери постоји проблем приступачности и доступности. У Србији, приближно 12% старијих од 16 година исказује незадовољене потребе за лекарским услугама, највише због личних разлога, али и због сувише високих трошкова (2,9%), удаљености (0,6%) и листа чекања (1,7%). У овом погледу, нема разлика између жена и мушкараца, а међу најсиромашнијима (у првом квинтилу) већи је и удео лица са незадовољеним потребама (15,2%) и оних који због сувише високих трошкова не одлазе код лекара иако им је то потребно (7,5%). У земљама Европске уније ови проблеми јесу значајно мањи. Незадовољене потребе за лекарским услугама пријављује свега 3% старијих од 16 година, а свега 1,1% као разлог наводи да су сувише скупе (*Eurosta*t, 2019ф).

- Према подацима посебног *ad hoc* модула ЕУ *СИЛК* истраживања за 2016. годину, 37,5% корисника здравствених услуга у Србији приуштило је ове услуге са великим потешкоћама, наспрам свега 4,2% у ЕУ (28). Одговарајући удео међу лицима у ризику сиромаштва у Србији износио је преко 65%, а у ЕУ (28) 9,6% (*Eurostat*, 2016а). На неприступачност здравствене заштите сиромашнима упућују и сазнања да се једнократне новчане помоћи које се додељују из буџета локалних самоуправа често користе за лекове, превоз до болнице и сл. (Матковић, Мијатовић и Станић, 2014, с. 16) (Вуковић, Цвејић, 2015, с. 32). И учесници скупа размене искустава о активном укључивању жена из угрожених група истичу лоше здравствено стање корисника као важну препреку и за активацију и за запошљавање, поготово међу старијима од 50 година, чији је удео висок.

- Услуге социјалне заштите јесу неразвијене, а шири распон услуга доступан је само у великим градовима. Према подацима истраживања мапирања услуга социјалне заштите у надлежности јединица локалних самоуправа (ЈЛС) у Србији су 2018. године значајније заступљене само услуга помоћ у кући (123 ЈЛС), лични пратилац за децу (76 ЈЛС) и дневни боравак за децу са инвалидитетом (64 ЈЛС). Обухват деце, одраслих особа са инвалидитетом и старих услугама социјалне заштите јесте низак

и недовољан. Осам општина није успоставило услуге, у петини општина и градова развијена је само једна услуга (углавном помоћ у кући за старе), а саветовалишта су присутна само у великим градовима. Посматрано по корисничким групама најмање су развијене услуге подршке за самосталан живот усмерене на одрасле особе са инвалидитетом (Матковић и Страњаковић, 2019).

- Социјално становање није развијено у Србији и последњих деценија је, пре свега, било намењено решавању стамбених питања избеглица и интерно расељених лица. Социјална помоћ за становање не постоји. Подаци ЕУ *СИЛК* показују да је оптерећеност трошковима становања у Србији јако висока, поготово међу сиромашнима. Међу најсиромашнијима (први квинтил) 2017. године 87,6% живело је у домаћинствима у којима су трошкови становања чинили више од 40% укупног расположивог дохотка, док је одговарајући удео у ЕУ (28) износио 31,1% (*Eurostat*, 2018a).

Међуинституционална сарадња у Србији није на високом нивоу. Одређена искуства и покушаји успостављања сарадње између различитих институција ипак постоје, те је значајно да се имају у виду.

- Сарадња се најчешће успоставља *ad hoc* приликом израде националних или локалних стратегија, за потребе реализације пројеката и сл. Постоје, међутим, и примери сарадње која је формализована.

- Рад интерресорних комисија и обезбеђивање додатне подршке деци, ученицима и одраслима за образовање и социјално укључивање представља пример вишегодишње институционализоване међусекторске сарадње, регулисане подзаконским актом који су потписала четири министарства (надлежна за образовање, здравство, социјалну заштиту и локалну самоуправу).[4]

- Међусекторска сарадња регулисана је и Законом о спречавању насиља у породици („Службени гласник РС”, број 24/11) који предвиђа формирање Групе за координацију и сарадњу и усвајање правилника који споразумно доносе министри надлежни за правосуђе, унутрашње послове и породичну заштиту.

- Раширена је и међусекторска сарадња између различитих институција ради заштите деце од злостављања и занемаривања, дефинисана општим протоколом на националном нивоу.[5]

- Протеклих година су функционисали мобилни тимови који су представљали оквир за тимски рад професионалаца из различитих организација и сектора, као што су мобилни тимови за инклузију Рома и мобилни тимови за помоћ најугроженијим појединцима, породицама и групама из избегличке и интерно расељеничке популације (Николин, 2018).

[4] Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом („Службени гласник РС”, број 80/2018).

[5] Општи протоколи за заштиту деце од злостављања и занемаривања који предвиђа и доношење посеб-

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма из средстава Европске уније
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ, БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА
МИНИСТАРСТВО ОМЛАДИНЕ И СПОРТА
Овај пројекат финансира Европска унија
#ЕУ ЗА ТЕБЕ

- Закон о социјалној заштити („Службени гласник РС”, број 24/11) налаже сарадњу између организација надлежних за запошљавање и центара за социјални рад у спровођењу мера социјалне укључености радно способних корисника НСП (члан 86).

- *Уредба о мерама социјалне укључености корисника новчане социјалне помоћи („Службени гласник РС”, број 112/14) дефинише видове активације, као што су укључивање у процес формалног и неформалног образовања, запошљавање, лечење и друштвено користан рад, односно рад у локалној заједници. Према уредби, ЦСР закључује протокол о сарадњи са образовним и здравственим* установама, организацијама надлежним за послове запошљавања и ЈЛС ради спровођења мера социјалне укључености. Такође, ЦСР са радно способним корисницима закључује споразум (индивидуални план активације) који садржи активности и обавезе корисника, као и могућност умањења и престанка права на НСП у случају неоправданог неизвршавања обавеза из споразума. У складу са закљученим протоколима, уредба предвиђа и формирање стручног тима који врши одабир мера социјалне укључености у складу са индивидуалним планом активације. Један број организација цивилног друштва поднео је иницијативу за оцену уставности ове уредбе, пре свега због формулације која се тиче обавезе корисника да прихвате друштвено користан рад, односно рад у локалној заједници.

- Учесници скупа размене искустава о активном укључивању жена из угрожених група указују и на распрострањену појаву добровољног радног ангажовања корисника НСП и једнократних новчаних помоћи које ЦСР на основу локалних одлука о социјалној заштити упућују на рад у јавне установе и предузећа (домове здравља, болнице, јавна комунална предузећа...) на ограничено време (на пример 80 или 100 сати месечно). Накнада током радног ангажовања у виду једнократне новчане помоћи, изједначена је са нето минималном зарадом по сату. У појединим општинама накнада је у натури (роби). Корисницима НСП се у датом периоду не умањују социјална давања са националног нивоа, што повећава њихову мотивацију за «активацију». Професионалци указују да је у појединим срединама третман радника који су ангажовани на овај начин другачији у односу на стално запослене, посебно у погледу обезбеђења заштитне опреме, униформе или превоза. Мотивација установа и предузећа да учествују у овој врсти аранжмана, пре свега, објашњава се забраном запошљавања у јавном сектору и мањком радника током годишњих одмора.

- У периоду од 2015. до 2017. године потписано је 100 протокола о сарадњи између ЦСР и филијала НЗС у циљу спровођења интегрисаних услуга за кориснике новчане социјалне помоћи (*УНДП и ИЛО*, 2019). Тачка 20 Споразума о учинку Националне службе за запошљавање за 2019. годину предвиђа да је реализација ових протокола један од елемента за оцену учинка рада НСЗ (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања и Национална служба за запошљавање, 2019). Доношење уредбе и протоколи о сарадњи између ЦСР и филијала НСЗ могу да се сматрају као значајан помак ако имамо у виду да корисници новчаних социјалних давања

них протокола између надлежних министарстава и споразума о сарадњи на локалном нивоу (Министарство рада, запошљавања и социјалне политике, 2005).

нису били експлицитно сврстани у теже запошљиве, а самим тим ни у приоритетне групе за укључивање у мере активне политике запошљавања пре 2012. године.[6]

- Имајући у виду да број корисника НСП који су пријављени као незапослени износи преко 60 хиљада просечно годишње, веома је мали удео оних који су у НСЗ упућени по основу Уредбе. У периоду од 2015. до 2017. године, највише корисника је упућено 2016. године, приближно 1.900 лица, од којих је за две трећине направљен индивидуални план запошљавања (*УНДП и ИЛО*, 2019).

- Протоколи о сарадњи између ЦСР и филијала НСЗ се у појединим општинама односе и на жртве трговине људима, жртве породичног насиља, на самохране родитеље, младе који излазе из система социјалне заштите, старије жене и сл.

- Учесници скупа размене искустава о активном укључивању жена из угрожених група указују да су протоколи генерички, да не садрже елементе који би били специфични за поједине општине и градове, а да се у појединим срединама и не спроводе. У појединим мањим општинама центри за социјални рад јесу мали и са недовољним бројем запослених стручних радника, што значајно ограничава и могућност међусекторске сарадње која се често реализује само на неформалан начин и „од случаја до случаја“.

- Студија *УНДП и ИЛО* (2018) предлаже увођење интегрисаног вођења случаја које је дефинисано као «иновативна пракса заједничког рада јавних служби за запошљавање (ЈСЗ) и центара за социјални рад (ЦСР) у циљу пружања услуга њиховим заједничким корисницима који припадају најрањивијим деловима популације, користећи све расположиве ресурсе система запошљавања и система социјалне заштите, а у циљу укључивања појединаца са сложеним потребама на тржиште рада». Овај предлог подразумева виши ниво сарадње од онога који је тренутно предвиђен Уредбом.

- Најновије истраживање за потребе надлежног министарства, које између осталог анализира и сарадњу ЦСР са другим институцијама, уопште и не препознаје да службе за запошљавање спадају међу институције са којима је сарадња неопходна. Преко две трећине руководилаца центара за социјални рад сматра да је сарадња неопходна пре свега са правосудним органима (37%) и са здравственим институцијама (30%). Међу стручним радницима у још већој мери преовлађује мишљење да је сарадња неопходна управо са овим институцијама. Додуше, једна од препорука овог истраживања јесте измештање материјалних давања и помоћи у кући из центара за социјални рад (*УНОПС*, 2019).

[6] Према НАПЗ за 2011 годину (с. 23) „У 2011. години теже запошљива лица која ће имати приоритет у укључивању у мере активне политике запошљавања јесу: дугорочно незапослена лица, незапослени без квалификација или нискоквалификовани, вишак запослених, особе са инвалидитетом, Роми, избегла и расељена лица и повратници по споразуму о реадмисији“ („Службени гласник РС”, број 55/10, 4/11 и 79/11).

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма из средстава Европске уније
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ, БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА
МИНИСТАРСТВО ОМЛАДИНЕ И СПОРТА
Овај пројекат финансира Европска унија
#ЕУ ЗА ТЕБЕ

3. ЕЛЕМЕНТИ МОДЕЛА УСПОСТАВЉАЊА МЕЂУИНСТИТУЦИОНАЛНЕ САРАДЊЕ СА ЦИЉЕМ АКТИВНОГ УКЉУЧИВАЊА УГРОЖЕНИХ ЖЕНА

Потреба да се у Србији успостави и интензивира међусекторска сарадња и интеграција социјалних услуга наглашена је у више владиних докумената и стратегија, као што су извештаји о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва, програм реформи политике запошљавања и социјалне политике, нацрт стратегије о социјалној заштити... (Влада Републике Србије, 2014, 2016, 2018). Као и у другим европским земљама, мотиви су боља заштита угрожених лица са вишеструким потребама и прихватање концепта стављања корисника у центар система.

Кратак преглед стања и релевантних информација, показује да је, од два предложена европска модела интеграције услуга за угрожене, модел ограничених и постепених реформи за Србију примеренији, што се и експлицитно сугерише за балканске земље, имајући пре свега у виду ограничене административне капацитете (*Scharle et. al*, 2018, с. 53).

Модел успостављања и интензивирања међуинституционалне сарадње ради активације угрожених жена у Србији који се у наставку предлаже, пре свега има у фокусу до сада занемарени аспект обезбеђења приступа квалитетним социјалним услугама. Модел се заснива на предлозима студија о интегрисаном пружању социјалних услуга израђених за потребе Европске комисије (*Budapest Institute*, 2015) (*Lara Monteno et*.al., 2016) (*Scharle and Csilpag* 2016) (*Scharle et* al., 2018) и релевантних *ОЕЦД* истраживања (*ОЕЦД*, 2015). У складу са тим, предложени модел је сагледан у свим фазама циклуса успостављања политике, од доношења одлуке до евалуације.

Прва фаза – политичка воља и формулисање циљева

Интеграција услуга и подршке угроженим групама у принципу спада у привлачне политичке пројекте, пошто може да донесе дугорочне уштеде и висок друштвени принос, али и због тога што заједнички рад и сарадња различитих институција у основи представљају здраворазумски концепт, који обезбеђује мање преклапања, боље сагледавање потреба и адекватније дефинисање приоритета (*ОЕЦД*, 2015, с. 196).

У складу са циклусима формулисања и успостављања политика, у првој фази је неопходно да постоји политичка воља, која у појединим системима мора да укључи постизање широког консензуса, поготово у делу формулисања најважнијих циљева (*Budapest Institute*, 2015, с. 27).

Политичка воља може да буде исказана на националном нивоу, али и на нивоу појединачних општина и градова. Политички ризик је мањи уколико промена пре свега подразумева нови процес рада и унапређење постојеће праксе (*Scharle et al.*, 2018, с. 56). Политичко опредељење би подразумевало и да се у процес промена од почетка угради мониторинг и евалуација, који садржајно припадају завршној фази изградње модела.

Политичка воља би требало да се рефлектује и на издвајање додатних буџетских средстава за успостављање и унапређење међуинституционалне сарадње. Извор финансирања би требало да се обезбеди кроз удруживање буџетских средстава различитих сектора (*ОЕЦД*, 2105, с. 167).

У Србији посебно има смисла да се нови приступ најпре имплементира на локалном нивоу, а највише због великих разлика у стопама незапослености и приликама за запослење и активацију које постоје између појединих локалних самоуправа. Претпоставка је да ће и мотивација локалних политичких структура, али и институција да буде снажнија у срединама у којима је тражња за радном снагом знатна, а могућности за дневне миграције нису велике. Подршка угроженим женама да се запосле или активирају у овим условима била би значајна и за локални економски развој, а не само за смањење сиромаштва и социјално укључивање. Започињање процеса, најпре у једном мањем броју локалних средина, у основи би представљало пилотирање које би омогућило касније ширење праксе. Пилотирање се иначе препоручује и сматра посебно важним делом и ових реформских процеса.

На националном нивоу аспект приступа квалитетним социјалним услугама треба свакако да се угради у концепт социјалног укључивања корисника новчане социјалне помоћи, иако стратешко опредељење може да буде и амбициозније, те да предвиди обавезно придодавање овог елемента свакој процени запошљивости дуготрајно незапослених лица.

Други елемент прве фазе подразумева јасно дефинисање циљева и циљне групе.

Могући циљеви интеграције јесу смањење сиромаштва, оснаживање корисника новчаних давања и накнада и повећање шанси за њихово запослење, смањење зависности од социјалних давања, социјално укључивање, али и потреба да се обједине напори различитих институција и повећа њихова ефикасност.

У контексту овог пројекта најуже дефинисан непосредни циљ интеграције би подразумевао уклањање препрека за укључивање на тржиште рада угрожених жена, кроз обезбеђење приступа квалитетним социјалним услугама.

Истраживања примера добре праксе указују да је веома важно да је експлицитно наведен и циљ унапређења квалитета услуга и унапређења друштвених исхода, као и повећање задовољства и корисника и пружалаца услуга *(ОЕЦД, 2015, с. 199).*

Модел ограничених и постепених реформи обично је лимитиран на одређену циљну групу, најчешће са вишеструким потребама *(Scharle et al., 2018, с. 55-56).* Пажљиво

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма из средстава Европске уније
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ, БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА
МИНИСТАРСТВО ОМЛАДИНЕ И СПОРТА
Овај пројекат финансира Европска унија
#ЕУ ЗА ТЕБЕ

дефинисање циљне групе и сагледавање специфичних потреба дате популације, омогућава холистички приступ у коме је корисник постављен у центар интегрисане услуге *(ОЕЦД, 2015, с. 207).* Приликом избора циљне групе треба имати у виду да се појам угрожености различито сагледава међу професионалцима из различитих институција. Избор циљне групе намеће у следећем кораку и избор услуга из различитих сектора.

Предложени модел међуинституционалне сарадње потенцијално може да буде усмерен на све групе угрожених жена, на дуготрајно незапослене жене, жене које примају накнаду за незапослене, на радно способне кориснице новчане социјалне помоћи, жене са инвалидитетом, Ромкиње, незапослене мајке деце са инвалидитетом, самохране мајке, жене жртве насиља, младе жене које напуштају резиденцијални или хранитељски смештај или на неку од комбинација предложених група.

Избор циљне групе зависи од нивоа на коме се модел имплементира (национални и/или локални), стања у датој средини, али и од капацитета појединих институција које су од значаја за интеграцију сваке од предложених група. За поједине циљне групе могу да буду предвиђени и различити нивои институционалне сарадње, при чему неки могу да подразумевају и приступ «све на једном месту», односно организовање јединственог контактног места на коме корисник може да добије различите информације и оствари поједина права.[7]

Друга фаза – планирање и дизајнирање

У другој фази најпре је потребно да се прикупе подаци и да се документује постојеће стање. Прикупљање података о угроженим групама сматра се најважнијим елементом за планирање и осмишљавање услуга које су њима намењене (*ОЕЦД*, 2015). Приликом анализе препрека за запошљавање треба имати у виду да службе за запошљавање пре свега сагледавају баријере које су повезане са тржиштем рада као што су образовање и вештине, старост, пол и сл., док службе социјалне заштите анализирају животну ситуацију угрожених (*Scharle et al.*, 2018, с. 64).

Поред података о корисницима, потребно је да се евалуира и постојеће институционално окружење, сагледају експертска знања и капацитети за промену у различитим институцијама, укључујући и управљачке системе, ИТ конфигурације и сл. Уколико се користе примери добре праксе и међународна искуства важно је да се процени колико су она примењива у националним и/или локалним оквирима (*Scharle et al.*, 2018, с. 85).

Имајући у виду фокус овог пројекта, посебно је значајно да се прикупе и анализирају подаци о конкретним препрекама за активно укључивање изабране циљне групе жена. Као извор података за поједине циљне групе могу да се користе процене о запошљивости и индивидуални планови запошљавања, али и подаци центара за социјални рад. И дискриминација мора да буде препозната као могућа препрека за

[7] One stop shop

активно укључивање, али и за приступ социјалним услугама. Недостатак информација о појединим правима јесте такође специфична препрека која и у овом контексту треба да се има у виду. Идеално би било да се препреке за запошљавање дефинишу као резултат тимског напора.

Сасвим је извесно да у фази планирања и осмишљавања пажљиво треба да се евалуирају и мере социјалне укључености које су предузете у протеклом периоду. У том смислу посебно је значајно да се процене модалитети и квалитет сарадње између центара за социјални рад и националне службе за запошљавање, али и свих других институција које су експлицитно наведене у уредби. Потребно је да се утврди да ли се успостављају редовни контакти између професионалаца, заједнички тимови, као и да се анализирају садржаји упута и ефикасност појединих мера за социјално укључивање. Посебан нагласак треба да буде на евалуацији унапређења приступа квалитетним социјалним услугама.

У том контексту потребно је да се анализира и реализација пакета подршке из других средина који су предвидели да се женама, на пример, обезбеди чување деце или доделе накнаде за ту сврху, или неке друге социјалне услуге.[8]

Уколико се модел развија на локалном нивоу неопходно је да се сагледају социјалне услуге које недостају и/или разлози због којих поједине услуге нису доступне или су неприступачне у конкретној локалној средини.

Процена и евалуација капацитета установа треба да се спроведе за све организације које могу да буду укључене у процес интеграције. У појединим случајевима било би неопходно да се сагледају и капацитети и буџетске могућности јединица локалне самоуправе уколико се модел развија на локалном нивоу. Ово је утолико важније ако се има у виду да унапређење и приступачности и доступности појединих социјалних услуга може да се премости додатним издвајањима из локалних буџета. Такође, од локалне политике зависе критеријуми за избор приоритетних корисника услуга социјалне заштите, али и спремност да се за поједине материјално угрожене групе субвенционишу трошкови боравка деце у предшколским установама, превоз и сл.

Преглед искустава о интеграцији социјалних услуга сугерише да је посебно важно да се већ у фази планирања комплексност реформи сведе на прихватљиву меру, у складу са капацитетима којима се располаже (*Budapest Institute*, 2015, s. 8). Веће су шансе да интеграција успе ако се планирају постепене промене или међуинституционална сарадња ограничена на мањи број области, поготово када су административни капацитети за планирање и управљање у јавном сектору лимитирани (*Budapest Institute*, 2015, s. 27). Ако се покаже да постоје велике разлике између институција у овом погледу, можда напори прво треба да се усмере на њихово смањење.

Добар дизајн подразумева да су улоге јасно дефинисане, разграничене и додељене одговарајућим институцијама (*Budapest Institute, 2015, с. 8*). Међународна искуства по-

[8] У складу са примером пакета подршке за жене из руралних средина (Лутовац, 2016, с. 19).

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма
из средстава Европске уније
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ,
БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА
МИНИСТАРСТВО ОМЛАДИНЕ И СПОРТА
Овај пројекат финансира Европска унија
#ЕУ ЗА ТЕБЕ

казују и да питање мотивације институција може да буде одлучујуће, те да је успех условљен осмишљавањем адекватних административних и финансијских подстицаја. Поред политике «присиле» и притиска, заинтересованост локалних актера би требало да буде подстакнута и очигледним добитима од повезивања. Уколико у систему постоје јаки подстицаји да се трошкови и терет посла пребаци на друге актере, сарадња не може да буде успешна (*Scharle et al., 2018, с. 61*).

Већ у овој фази могли би да се осмисле индикатори учинка који би представљали подстицај за унапређење међуинституционалне сарадње. Предуслов за увођење индикатора јесте унапређење информационих система.

Планирање додатних средстава за имплементацију интеграције или за унапређење услова рада у организацијама које су укључене у процес, могло би такође да подстакне мотивацију запослених.

Национални ниво према Закону о социјалној заштити има на располагању наменске трансфере за иновативне услуге социјалне заштите које може да искористи како би подржао успостављање интеграције на локалном нивоу.

Након прикупљања података и сагледавања стања, формулишу се и разматрају опције које треба да одговоре и на питање дубине и ширине интеграције у датим околностима. Ширина интеграције, у смислу планирања и осмишљавања које све институције треба да буду укључене у сарадњу, превасходно зависи од циљне групе и њених потреба, али и од процене капацитета појединих институција. И ширина и дубина повезивања могу да буду и мање амбициозно постављени, а да ипак допринесу унапређењу квалитета подршке угроженим групама.

И најелементарнија сарадња може да представља помак. Примери који могу да се преузму из међународних искустава обухватају обезбеђење информација о социјалним правима и услугама, па и помоћ при аплицирању и у националној служби за запошљавање, а не само у социјалним службама (Горња Аустрија); организовање иницијалног групног састанка са корисницима програма минималног дохотка ради детаљног упознавања са релевантним програмима и пројектима који се спроводе у различитим секторима (Аустрија); израда кратке брошуре која садржи релевантне информације о експертизи професионалаца из различитих организација како би сви који се делимично преклапају у пружању подршке угроженим групама могли да буду међусобно упознати са изворима сазнања и релевантних информација (Швајцарска) (*Scharle et al*., 2018, с. 69, 72 і 81). Пример нешто интензивније сарадње јесу заједничке комисије формиране у Словенији ради фокусирања на дуготрајно незапослене са вишеструким сложеним потребама који не могу да се сматрају способним за рад док се не обезбеде различите подршке (третмани, рехабилитација и сл.). Састанци комисије јесу и прилика за саветнике из социјалних служби и службе за запошљавање за размену знања и искустава, али и за конвергенцију у раду са корисницима. У основи, степен ове интеграције је низак, јер се комисије састају у просеку само три пута годишње (*Scharle et al*., 2018, с. 60 і 69).

Када је у питању ширина интеграције, у зависности од циља и циљне групе, сарадња може да се односи само на повезивање ЦСР са филијалама НСЗ, или да укључи и здравствене, образовне установе, као и представнике јединица локалне самоуправе или министарстава. Укључивање здравствених установа неизбежно је уколико циљна група, на пример, обухвата жене са инвалидитетом, али и уколико су здравствени проблеми препрека за активацију.

Дубина интеграције, с обзиром да је сугерисано повезивање нижег степена интензитета, не мора да буде знатна. Уместо спајања и заједничких тимова, може да се предвиди, на пример, само одржавање регуларних заједничких састанка са или чак и без присуства корисника. Имајући у виду да у многим срединама социјално укључивање радно способних корисника НСП подразумева искључиво спровођење формализованог поступка између ЦСР и НСЗ (упути и извештаји који се размењују), а не и заједничке процене и заједничко праћење, чак и регуларни састанци тимова који раде на овим темама би могли да унапреде исходе за кориснике. Ако је циљ да се обезбеди приступачност услуга, по потреби би могли да се позивају и други актери, као што су, на пример, пружаоци услуга. Један од исхода оваквих видова сарадње може бити и формулисање предлога о приступачнијим услугама и угроженим групама које би требало да имају приоритет у погледу субвенционисаног финансирања. Предлози би се упућивали локалној самоуправи и локалним саветима за запошљавање.

Сарадња може превасходно да се огледа и у већој размени информација, укључујући тзв. «топли пренос досијеа» што би подразумевало да се заједнички разматра систем подршке макар приликом првог упућивања корисника из једне организације (ЦСР) у другу (НСЗ, на пример).

Поједини аспекти дизајна могу и да се пилотирају како би се сагледала и упоредила делотворност различитих опција.

Одлучујуће је да се у планирање и осмишљавање укључе сви потенцијални партнери и заинтересоване стране. У европским земљама покретачи реформе обично су биле или службе за запошљавање, министарства надлежна за рад или за социјалне услуге, локалне власти или њихова удружења (*Scharle et al*., 2018, с. 57).

Поред представника ЈЛС и/или надлежних министарстава и СКГО-а, као и организација чија се интеграција и повезивање очекује, у планирање и осмишљавање треба да буду укључене и представнице угрожених група жена, невладине организације (укључујући и Црвени крст), послодавци, представници тимова који већ имају искуство интерресорне сарадње (мобилни тимови за инклузију Рома или интерресорне комисије, групе за координацију и сарадњу ради спречавања насиља у породици и сл.). Уколико се модел развија на локалном нивоу, окосницу могу да чине и локални савети за запошљавање, уколико су заиста успостављени у складу са захтевом међусекторске сарадње.[9]

[9] Више о предложеном саставу локалних савета за запошљавање видети у Лутовац (2016, с. 11). У реалности представници ЦСР најчешће нису чланови локалних савета за запошљавање (Марјановић, Лутовац, с.33).

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма из средстава Европске уније
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ, БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА
МИНИСТАРСТВО ОМЛАДИНЕ И СПОРТА
Овај пројекат финансира Европска унија
#ЕУ ЗА ТЕБЕ

Национални ниво би кофинансирање локалних планова запошљавања требало да услови укључивањем представника центара за социјални рад у локалне савете за запошљавање ако се траже средства за активацију корисника новчане социјалне помоћи и других група које су угрожене према социјалним критеријума.

Најзад у овој фази, након сагледавања постојећег стања и детаљног осмишљавања сарадње, потребно је и да се уочи јаз у капацитетима, те да се планирају и обуке професионалаца које обично представљају први елемент следеће фазе, односно имплементације интеграције.

Уколико интеграција подразумева и неку значајнију промену за кориснике (на пример место првог контакта) потребно је да се осмисли њихово информисање.

Трећа фаза – имплементација

У почетној фази имплементације најпре се реализује обука професионалаца, уколико је током планирања и осмишљавања интеграције процењено да је она потребна. Заједничка обука је идеална прилика не само за учење, већ и за размену знања, али и за разумевање професионалне и/или организационе културе различитих институција (*ОЕЦД*, 2015, с. 207) (*Scharle et al.,* 2018, с. 88). Да би се ојачале везе и размена искустава између професионалаца из различитих сектора и организација поред заједничких обука, могу са тим циљем да се организују и различити заједнички догађаји (*Scharle et al*., 2018, с. 67).

Заједничке обуке и активности као што је размена искустава које би укључиле организације у процесу интеграције треба да се искористе и да сви учесници искажу своје замерке и резерве у односу на процес и разлоге због којих би он могао да буде неуспешан. Сагледавање ових мишљења током евалуације може да буде драгоцено за унапређење процеса.

Успешно обезбеђење интегрисаних услуга захтева унапређење сарадње, не само између институција, већ и унутар сваке организације појединачно.

Унапређење сарадње и размена информација унутар центара за социјални рад предуслов је за успостављање успешне међуинституционалне сарадње и интегрисано пружање услуга. У том контексту, неопходно је повезивање стручних радника који су задужени за новчана давања и за обезбеђење услуга.

Ако је у фокусу сарадње активација корисника новчаних давања, посебно је питање коме се у оквиру центра за социјални рад додељује одговорност за успостављање и имплементацију сарадње са другим институцијама и организацијама, имајући у виду да се према правилнику о стандардима, корисницима НСП не додељује водитељ случаја. Очигледно решење јесте да то буде стручни радник који је задужен за мере социјалног укључивања, али је то једно од питања која могу да буду различито решена, а од којих зависи успешна имплементација интеграције. Свакако се поставља питање да ли водитељ случаја треба да се одреди и корисницима НСП макар у специфичним, прецизно дефинисаним ситуацијама.

Независно од дубине и ширине планиране интеграције, размена података јесте предуслов и саставни део фазе имплементације (*ОЕЦД*, 2015, с. 207) (*Scharle et al*., 2018, с. 89). Успостављање чак и најбазичнијег нивоа сарадње ствара прилику за унапређење размене података између институција, омогућавајући креирање квалитетнијих услуга за кориснике. Разлике у ставовима, законске препреке и техничка ограничења најчешће могу значајно да успоре проток информација (*Scharle and Csillag*, 2016, с.13). У Словенији је 2012. године успостављена централна база података која повезује 44 извора података различитих институција, па центри за социјални рад могу да остваре приступ и директан увид у профиле својих клијената који се воде и редовно ажурирају у служби за запошљавање (*Scharle and Csillag*, 2016, с. 14).

У идеалном случају, требало би да буду развијени нови информациони системи који би омогућили директан трансфер података између различитих институција и подржали процес интеграције (*Scharle et al*., 2018, с. 89). Подразумева се да све што је повезано са увидом у податке мора да буде у складу са етичким процедурама и процесом (*ОЕЦД*, 2015, с. 207).

С обзиром да у Србији центри за социјални рад функционишу у оквиру «затворених локалних информационих система и нису повезани ни међусобно ни са другим институцијама" (Влада Републике Србије, 2018а, с. 119), а да на националном нивоу не постоји јединствени информациони систем који прати пружање услуге социјалне заштите, тренутно су мале могућности за софистицирано повезивање и размену података. На потребу да се унапреди размена података између различитих институција посебно су указивали и професионалци током скупа размене искустава о активацији жена из угрожених група.

У наредним годинама се очекује имплементација пројекта израде социјалног картона, који би требало да има у виду и потребу успостављања интегрисаних услуга чији је циљ активно укључивање угрожених група на тржиште рада. У међувремену, у фази имплементације, без обзира на ширину и дубину интеграције, на значају добијају „топли пренос досијеа", односно упута ради спровођења мера социјалног укључивања, уз размену свих релевантних података, као и повремени састанци професионалаца из различитих институција.

Размена података је неопходна и ради процене тражње за интегрисаним услугама, сагледавања буџетских расхода и сл.

Сваки модел интеграције, могао би да предвиди да се током фазе имплементације корисницима различитих појединачних институција дају информације и упутства о могућностима и правима која могу да остваре у систему социјалних услуга и давања у целини, укључујући и социјално осигурање. Увођење овакве праксе природно произлази из приступа који подразумева постављање корисника у центар система. Интеграција из перспективе потреба корисника, а не из угла пружалаца услуга сматра се предусловом успеха (*ОЕЦД*, 2015, с. 207).

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма
из средстава Европске уније
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ,
БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА
МИНИСТАРСТВО ОМЛАДИНЕ И СПОРТА

Овај пројекат финансира
Европска унија
#ЕУ
ЗА ТЕБЕ

У досадашњој пракси формално упућивање од стране центра за социјални рад ка служби за запошљавање предвиђено је само за радно способне кориснике НСП. Потпуницу сарадњу између ЦСР и службе за запошљавање у Србији омета чињеница да се према актуелним прописима корисницима НСП не додељује водитељ случаја.

Формално упућивање требало би да се омогући и оним водитељима случаја у центрима за социјални рад који се суочавају са изузетно тешким и сложеним ситуацијама корисника који нису нужно материјално угрожени, али за које би управо активно укључивање на тржиште рада могло да представља важан део решења (жртве трговине људима, жртве породичног насиља, млади који напуштају систем заштите).

И службе за запошљавање могле би, као део регуларне процедуре, да уведу информисање дуготрајно незапослених о различитим социјалним правима, па и да их званично упућују, уз гарантовање приоритетног приступа не само социјалним службама (центрима за социјални рад и установама социјалне заштите), већ и здравственим институцијама, ПИО фонду и сл.

У условима када су капацитети јавних институција ограничени, могуће је да се пружање интегрисаних услуга препусти невладиним организацијама које су се специјализовале за рад са појединим угроженим групама. Невладине организације могу да процењују капацитет корисника, анализирају њихове породичне и материјалне прилике, потребе за услугама, а могу и да их упућују или да за њих организују курсеве и обуке, помажу им у проналаску запослења и сл. Предуслов за измештање пружања услуга ове врсте јесте да јавни сектор поседује знања у погледу уговарања и надгледања (*Scharle et al*., 2018, с. 69 и 88).

У процесу имплементације неопходно је да се траже и решења као што је подуговарање приватних или невладиних пружалаца посебно за услуге као што је породично или индивидуално саветовање (лично, или преко видео везе – online), издавање ваучера за чување деце који могу да се употребе и за плаћање услуга у недржавном сектору, покриће трошкова превоза у вези са тражењем посла, обавезно пријављивање и долазак у службу за запошљавање или на обуку без обзира ко пружа услугу превоза и сл.

Уколико је могуће, и имплементација треба да буде постепена како би се обезбедило довољно времена за уочавање и исправљање проблема. У појединим случајевима постепена имплементација, која је подразумевала неколико циклуса пилотирања и пажљивог мониторинга, знатно је повећала успешност успостављања сарадње (*Budapest Institute, 2015, с. 28*).

Четврта фаза – мониторинг и евалуација

Фаза мониторинга и евалуације често је занемарена, поготово у условима слабих административних капацитета.

Систем мониторинга и евалуације треба да омогући да се сагледају и предности и слабости процеса, а самим тим и да се он унапреди већ током почетне фазе имплементације, али и дугорочно.

Према приручнику Светске банке «Мониторинг обезбеђује информације о томе где се политика, програм или пројекат налази у било ком тренутку (и током дужег времена) у односу на постављене циљеве и исходе, док евалуација пружа доказе зашто се циљеви и исходи постижу или не постижу“ (Кусек и Рист, 2004, с. 13). Отуда је неопходно да се у контексту датог процеса формулишу индикатори исхода и циљане вредности које ће се пратити, као и да се резултати анализирају.

Формирање одбора за мониторинг програма интеграције показао се као успешна пракса у појединим земљама, а посебно се указује и на значај анкете о задовољству корисника и задовољству запослених за унапређење интегрисаних услуга и процеса у целини (*Scharle et al*., 2018, с. 74).

Евалуација би требало да комбинује квалитативне и квантитативне методе и да се спроводи регуларно, с обзиром на комплексност интеграционих процеса *(Scharle et al., 2018, с. 90).* ОЕЦД студија сугерише да је потребно да се евалуирају и друштвени исходи и трошкови, који би узели у обзир увиде и корисника и пружалаца услуга. Посебно је значајно да се процени и да ли интеграција резултира у унапређењу услуга само за поједине групе мање угрожених корисника или доноси користи свима, укључујући и најугроженије. Подразумева се да евалуацију треба да спроводе независни истраживачи или званична регулаторна тела, као и да сви налази треба да буду јавно доступни *(ОЕЦД, 2015, с. 204-205).*

Уколико се реформе спроводе само у појединим локалним самоуправама, потребно је да се на нивоу земље прати уједначеност квалитета и приступа услугама.

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
МИНИСТАРСТВО ФИНАНСИЈА
Сектор за уговарање и финансирање програма
из средстава Европске уније
МИНИСТАРСТВО ЗА РАД, ЗАПОШЉАВАЊЕ,
БОРАЧКА И СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА
МИНИСТАРСТВО ОМЛАДИНЕ И СПОРТА

Овај пројекат финансира
Европска унија
#ЕУ
ЗА ТЕБЕ

АНЕКС

Скуп размене искуства на тему *Међуинситтуционална/међусекторска сарадња, предуслов активног укључивања жена из угрожених група на тржиште рада* одржан је у Београду од 25. до 26. новембра 2019. године.

Скуп је реализован у оквиру пројекта Центра за социјалну политику „Послови, могућности, предузећа, подршка – послови“ као део грант шеме „Подршке Европске уније активном укључивању младих“, који финансира Европска унија, а суфинансира Влада Републике Србије.

На скупу је представљен модел *Међуинституционалне сарадње* и размењена су искуства представника јединица локалне самоуправе (ЈЛС), филијала Националне службе за запошљавање (НСЗ), центара за социјални рад (ЦСР)[10] као и представника организација цивилног друштва у вези са радом и сарадњом ЦСР и НСЗ по питању активације корисника новчане социјалне помоћи (НСП). Искуства која су представници општина и градова изнели на скупу помогла су да се финализира овај модел.

Учесници скупа су указали на низ препрека у циљу активног укључивања корисника НСП на тржишту рада:

- Неадекватна сарадња ЦСР и НСЗ (непоштовање одредби протокола о сарадњи).
- Недовољна информисаност корисника НСП.
- Ангажовања корисника НСП у другим општинама која се не могу контролисати.
- Проблеми у израчунавању пропуштене зараде.
- Недостатак радника у ЦСР.
- Ниска мотивација корисника НСП, али и послодаваца.
- Значајно повећање броја старијих корисника НСП.
- Озбиљна препрека за сарадњу између ЦСР и НСЗ јесте немогућност размењивања података о корисницима због Закона о заштити података о личности.
- Сива економија омета прихватање посла корисника НСП и удаљава их од тражења формалних послова и др.

[10] Скупу је присуствовало 40 представника следећих ЈЛС: Бојник, Димитровград, Крагујевац, Крушевац, Куршумлија, Прибој, Чајетина, Ужице и Сремска Митровица; као и представника организација из Београда (Републички завод за социјалну заштиту, СКГО, ЦСП и други).

ЛИТЕРАТУРА

Budapest Institute (2015). Literature review and identification of best practices on integrated social service delivery, Part I — Study prepared for the European Commission.

Центар за социјалну политику (2019). Извештај о потребама жена из рањивих група приликом запошљавања, Пројекат „Послови, могућности, предузећа, подршка“ (интерни документ).

Центар за социјалну политику (2019а). Преглед мера активне политике запошљавања (АПЗ) у Републици Србији: укљученост незапослених у мере АПЗ и ефекти мера АПЗ на запошљавање са фокусом на теже запошљиве жене и са посебним осртом на институционалне капацитете општина Димитровград, Прибој, Ужице и Чајетина у области запошљавања, Пројекат „Послови, могућности, предузећа, подршка“ (интерни документ).

Council of the European Union (2016) Combating Poverty and Social Exclusion: An integrated approach - Council Conclusions. Doc. 10434/16 .

Council of the European Union (2016a) Council Recommendation of 15 February 2016 on the integration of the long-term unemployed into the labour market, OJ C 67.

European Commission (2008). Commission Recommendation of 3 October 2008 on the active inclusion of people excluded from the labour market. (Commission Recommendation C (2008) 5737).

European Commission (2013). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Towards Social Investment for Growth and Cohesion – including implementing the European Social Fund 2014-2020, COM(2013) 83 final.

European Commission (2015). Commission Staff Working Document accompanying the proposal for a Council Recommendation on the integration of the long-term unemployed into the labour market, SWD (2015) 176 final.

European Commission (2017). Commission Staff Working Document on the implementation of the 2008 Commission Recommendation on the active inclusion of people excluded from the labour market, SWD (2017) 257 final.

European Commission (2017a). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Establishing a European Pillar of Social Rights COM (2017) 0250 final.

Eurostat (2016). Children receiving formal childcare services by household type, income group, degree of urbanisation and level of difficulty to afford formal childcare services. Eurostat database.
https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_ats03&lang=en
(accessed 8 September 2019).

Eurostat (2018). Access to social services.
https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8681785/3-20022018-AP-EN.pdf/59fcfaa7-0c72-48a6-8603-899b5b730773
(accessed 8 September 2019).

Eurostat (2018a) Housing cost overburden rate by income quintile - EU-SILC survey. Eurostat database.
https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_lvho07b&lang=en
(accessed 8 September 2019).

Eurostat (2019a). Unemployment rates by sex, age and citizenship. Eurostat database.
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_urgan&lang=en
(accessed 8 September 2019).

Eurostat (2019b). Employment and activity by sex and age – annual data. Eurostat database.
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsi_emp_a&lang=en
(accessed 9 September 2019).

Eurostat (2019c). Long-term unemployment rate by sex. Eurostat database.
https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=sdg_08_40&language=en
(accessed 9 September 2019).

Eurostat (2019d). Inactive population as a percentage of the total population, by sex and age (%). Eurostat database.
https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_ipga&lang=en
(accessed 9 September 2019).

Eurostat (2019e). Inactive population not seeking employment by sex, age and main reason. Eurostat database.
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_igar&lang=en
(accessed 8 September 2019).

Eurostat (2019f). Self-reported unmet needs for medical examination by sex, age, main reason declared and income quintile. Eurostat database.
https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_silc_08&lang=en *(accessed 10 September 2019).*

Frazer H. and Marlier E. (2016). Minimum Income Schemes in Europe: A study of national policies. Brussels: European Commission.

Kusek, J. Z. & Rist, R. C. (2004). Ten Steps to a Results-Based Monitoring and Evaluation System. Washington, DC: World Bank.

Lara Montero, A., Schönenberg, L., van Duijn, S., Zonneveld, N., Minkman, M. & Nies, H. (2016). Integrated Social Services in Europe, Brighton: European Social Network.

Лутовац, И. (2016). Програми и мере активне политике запошљавања за теже запошљива лица. Извештај доступан на:
http://www.nsz.gov.rs/live/digitalAssets/8/8744_smernice_za_izradu__sprovo__enje_i_pra__enje_amz_u_okviru_lapz.pdf

Матковић, Г., Мијатовић, Б. & Станић, К. (2014). Новчана давања за децу и породице са децом у Србији. Београд: ЦЛДС и ЦСП.

Матковић, Г., Страњаковић М. (2019). Мапирање услуга социјалне заштите у надлежности јединица локалне самоуправе. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва и Републички завод за социјалну заштиту.

Марјановић, Д. & Лутовац, И. (2016). Процена области, опсега и ефеката активних програма тржишта рада, са фокусом на угрожене категорије, који се спроводе путем локалних акционих планова запошљавања у периоду 2010 –2016. Извештај доступан на:
http://www.nsz.gov.rs/live/digitalAssets/7/7404_izve__taj_o_proceni.pdf

McKnight, A. & Vaganay, A. (2016). The Strength of the Link between Income Support and Activation. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Министарство рада, запошљавања и социјалне политике (2005). Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања. Београд: Влада Републике Србије.

Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања и Национална служба за запошљавање (2019). Споразума о учинку Националне службе за запошљавање за 2019 годину. Доступно на:
http://www.nsz.gov.rs/live/digitalAssets/11/11524_sporazum_o_u__inku_nsz_za_2019._godinu.pdf

Национални акциони план запошљавања за 2011. годину („Службени гласник РС”, број 55/10, 4/11 и 79/11).

Национални акциони план запошљавања за 2019. годину („Службени гласник РС”, број 105/18).

Николин, С. (2018). Мобилизатори у заједници, Евалуација пројекта „Мрежа мобилних тимова за помоћ најугроженијим појединцима, породицама и групама из избегличке и интерно расељеничке популације“ 2000-2017. Београд: Amity

OECD (2015). Integrating social services for vulnerable groups: Bridging sectors for better service delivery. OECD Publishing, Paris.

Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите („Службени гласник РС”, број 42/2013).

Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом („Службени гласник РС”, број 80/2018).

Републички завод за статистику и *UNICEF*. (2014). Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у Србији 2014 и Истраживање вишеструких показатеља положаја жена и деце у ромским насељима у Србији 2014 , Коначни извештај. Београд: Републички завод за статистику и *UNICEF*.

Републички завод за статистику Србије (2019). Анкета о радној снази у Републици Србији, 2018. Билтен 646. Београд: РЗС.

Scharle, A. & Csillag, M. (2016). Practitioner's toolkit to assist the implementation of the LTU recommendation, European Union. Available at: ***https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f60b8dbc-24cc-11e7-b611-01aa75ed71a1/language-en***

Scharle, A., Duell, N., Minas, R., Fertig, M. & Csillag, M. (2018) Study on integrated delivery of social services aiming at the activation of minimum income recipients in the labour market – success factors and reform pathways. Luxembourg: Publications of the European Union.

Уредба о мерама социјалне укључености корисника новчане социјалне помоћи („Службени гласник РС”, број 112/14).

UNDP & ILO (2018). Водич за успостављање и примену интегрисаног пружања услуга из система социјалне заштите и политике запошљавања у Републици Србији, интерни документ.

UNOPS (2019). Финални извештај, Пројекат „Процена организационе и функционалне компатибилности цетара за социјални рад и професионалних компетенци запослених у центрима за социјални рад у пет изабраних локалних самоуправа.“ Извештај доступан на:
https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2019-06/Финални%20извештај.pdf

Влада Републике Србије (2014). Други национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији Преглед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2011-2014. године са приоритетима за наредни период. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва.

Влада Републике Србије (2016). Програм реформи политике запошљавања и социјалне политике у процесу приступања Европској унији. Доступно на: ***http://www.crnonabelo.com/dokumenta/esrp.pdf***

Влада Републике Србије (2018). Трећи национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији – Преглед и стање социјалне искључености и сиромаштва за период 2014-2017. са приоритетима за наредни период. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва.

Влада Републике Србије (2018). Програм економских реформи (ЕРП) 2018-2020. Доступно на: ***https://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/strategije/2018/ERP%202018-2020%20SRB%20FINAL.pdf***

Вуковић, Д. & Цвејић, С. (2015). Анализа стања и предлог активности за адекватан и доступан програм минималног прихода у Србији. Београд: *SeConS*.

Закон о социјалној заштити („Службени гласник РС”, број 24/11).

Закон о спречавању насиља у породици („Службени гласник РС”, број 24/11).